

ר' רמי סדן

תקשורת המונים וכבוד הציבור

מכונת הדפוס שהומצאה במאה ה-15 חוללה מהפכה בעולם. אינפורמציה לסוגיה השונים הפכה להיות נחלת הכלל. יחד עם התפתחות הדפוס התפתחה העיתונות, עד למימדים ולכוח השפעה בו היא אוזנת כיום.

כוחם של כלי התקשורת, עיתונות כתובה ואלקטרונית, פרסומות ועוד היא רבה. יחד עם זאת, ברור כיום ממחקרים שונים כי כוחם של אלו בשינוי עמדות דעת הקהל, מוגבל ביותר.

משהו מוזר קורה לה לתקשורת. היא מונעת מתוך רצון לשרת את האינטרס של זכות הציבור לדעת ויחד עם זאת היא מושמצת, ואף שנואה ע"י הציבור. עובדה זו מעלה שאלות ותהיות באשר לגורמים השונים המביאים לניגוד בולט שכזה.

היה זה קשה מאד, כרקע לכתובת מאמר זה, למצוא מקורות מסודרים ואמינים הדנים בשאלות האתיקה בתקשורת. יש להבחין הבחנה ברורה, בין דיון העוסק במערכת כללים שנקבעה במהלך השנים מתוך צבירת נסיון ובדרכי יישומם, ובין בירור מלכתחילה של היסודות המוסריים המחייבים או שוללים את קיומה של תקשורת חופשית ודרכי פעולתה, שמהם יש לגזור את כללי פעילותה של התקשורת.

לביור יסודותיה המוסריים של פעילות תקשורתית יש לברר את אחד מעקרונותיה החשובים של הפעילות התקשורתית הוא עקרון כבודו של הציבור וזכות הציבור לדעת.

בשמו של עיקרון זה פועלת התקשורת, כגורם מרכזי בהנעתה, תוך שימוש בו לצרכים והיתרים עצמיים שונים. האם אכן יש מקום לראיית ערך זה כערך אינהרנטי העומד בפני עצמו, ובמידה שכן, האם הוא דוחה ערכים כלשהם אחרים?

הדרכה בנושא זה לכלל ישראל יצאה ממקור ההוראה של הרבנות הראשית לישראל.

הרב הרצוג זצ"ל כתב ביום ח' כסלו, תש"י, מכתב בו הוא מציע לא רק חיוב להנמקה של פסקי דין בבתי דין רבניים אלא אף לחייב לפרסם את פסקי הדין ע"י ריכוזם ובהפצתם כדי שאלו יוכלו להיות מונחים בפני כל מי שיזדקק להם. עוד קודם לכן חייבה הרבנות הראשית לישראל, בשנת תש"ג, בנשיאות הרבנים הרצוג ועוזיאל זצ"ל מתן הנמקה לכל פסק דין היוצא לפני בית דין (תקנה א' לתקנות הדיון בבתי דין רבניים). אחד השיקולים המרכזיים שהינחו את הרבנים הראשיים בהחלטתם דאז, היתה הערך של "כבוד הציבור".

בטיטה של נוסח תקנות הדיון משנת תש"ג, השמורה בארכיון ב"היכל שלמה",

מודגש כי הן אושרו גם ע"י נציגי הקהל: "התקנות... נתקבלו באסיפת משרדי הרבנות ובאי כח הקהלות ונתאשרו ע"י הרבנות הראשית והועד הלאומי בארץ ישראל". במעשה זה יש משום המשך לקיום שיטתו של מייסד הרבנות הראשית לישראל, מרן הרב קוק זצ"ל, שכתב: "בחיינו הלאומיים החדשים בארץ ישראל יהיה לנו ודאי לפעמים צורך גדול לתקן תקנות גדולות, שכל זמן שתהייה מוסכמות מרוב חכמי ישראל המומחים לרבים ומקובלים אחר-כך על הקהל, יהיה להם כח של דין תורה" (ציטוט המובא ב"משפט העברי" / אלון, עמ' 82).

מהו אותו ערך של כבוד הציבור והאם הוא אכן מחייב ליידע את הציבור על פעולות הרשות?

הגמרא בברכות י"ט, עמ' ב', מציגה לנו כמושג ערכי בעל משקל הלכתי משמעותי את כבוד הציבור: "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה". שם מובאת הפסיקה בהקשר לדיני אבילות, ומשמע ממנה כי "כבוד הבריות" אכן מהווה מונח הלכתי ספציפי ומוכר בתוך המערכת ההלכתית.

מה טיבו וחובו של מונח זה?

לכתחילה נראית האימרה כי היא עוסקת בהערכה כללית בתחום האגדה ולא דוקא בקביעה הלכתית נורמטיבית המופיעה ככלל לפעולה מעשית. משהו מעין דברי המשנה: "איזהו מכובד? המכבד את הבריות". (אבות, ד', א'). אם כן, מה פירוש "שדוחה לא תעשה שבתורה"? לכאורה יש כאן, לשון כללית ביותר ואולי אף כוללת ביותר. האם הכוונה שכל "לא תעשה" נדחה לעומת כבוד הבריות ומותר יהא לעבור על כל עבירה שבתורה ורק שלא יתחלל כבוד האדם?

הגמרא מלמדת אותנו לפי דברי ר' יוסי (ולפי נוסחאות אחרות, לדברי רבן יוחנן בן זכאי) כי התורה צוותה על החזרה ממערכות המלחמה של הבונה בית חדש, נוטע כרם, ומארס אשה כדי שלא יתבזה האיש "הירא ורך הלבב" החוזר אף הוא, ומכאן "בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות". (ספרי דברים, קצ"ב וסוטה משנה ח', ה').

כותב על כך הרב ריינס זצ"ל כי יש כאן לשון צורנית המופיעה גם באימרת חז"ל: "גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה", בה המדובר ב"לא תעשה" ספציפי ולא בדחיית כל לא תעשה שבתורה למען התשובה. (סיני, כרך כ"ז, תש"י, עמ' קסא). נראה אם כן כי לגבי מגמתה החינוכית של האימרה די אם יתברר כי ישנה מצוה בתורה הנדחית מפני כבוד הבריות כדי שניווכח בתוקפה של האימרה.

מתוך בירור נוסף, מסתבר כי המשמעות אינה רק באגדה, אלא גם להלכה למעשה:

1. באופן מעשי מצינו כי כהנים מלווים אבל בחזרה מקבורת מתו, גם אם הוא עובר במקום טמא, (רמב"ם, הלכות אבל, פרק ג') וכן, נאמר בכהנים כי: "מדלגים היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל", כדי לכבד את המלך. בשני מקרים אלו, מדובר בדחיית טומאה שגזרו חכמים בלבד. ונראה

- שטומאה דרבנן נדחית גם בנסיבות אחרות כמו יציאה לחו"ל כדי לשאת אשה או ללמוד תורה וכד'.
2. פירוש מעשי נוסף הוא במקרה של זקן שרשאי להימנע ממצווה דאורייתא של השבת אבידה אם אינה לפי כבודו. אולם, גם כאן יש להדגיש כי ההיתר הוא בדין שמשמעותו ממונית גרידא ולא יהא כן כאשר יש התנגשות בין כבודו של אדם ובין כבוד שמים, כפי שמצינו בגמרא: "אמר רב יהודה אמר רב: המוצא כלאיים בבגדו פושטן אפילו בשוק." (ברכות ל"ט, ב) ומשמעה של הלכה זו שאדם חייב לפשוט בגדו אפילו בשוק כדי להימנע מעבירה על דיני התורה.
 3. רב נחמן בר יצחק התיר להעביר בשבת גופת מת מרשות היחיד לכרמלית, כדי להימנע מבזיון הגופה, תוך הסתמכות על הכלל ש"גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה". גם שם בדברי הגמ' מודגש כי כלל זה מוגבל לדחיית תקנות חז"ל ולכן הותרה ההוצאה לכרמלית בלבד.
 4. רב חסדא מתיר למתפנה להעלות אבנים לגג בשבת כדי לקנח את עצמו מטעם ההיתר של "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה". (גמ' שבת, פא, ב)
 5. מר בר רב אשי הסביר שבדין לא התפשט מבגד שנותקו ציציותיו בשבת, כיון ש"גדול כבוד הבריות" ואין לו להוריד את בגדו לעיני הרבים". (גמ' מנחות ל"ז, ב)

בכל המקרים נראה בבירור כי "כבוד הבריות" יכול לדחות במקרים מסוימים, איסורי דרבנן ולא איסורי תורה והדבר מפורש בהלכת רב נחמן בר יצחק. רש"י מרחיב את היריעה ומכליל: "דברים רבים התירו לעקור דבר תורה מפני סייג ומפני כבוד הבריות" (רש"י, ברכות, כ', א) וכדוגמא: תקנת חכמים לשאול בשלום חבר בשם ה', תוך ביטול איסור הוצאת שם שמיים לבטלה. (רש"י, ברכות, נ"ד, א, ד"ה שיהא אדם שואל לשלום חבירו בשם).

באותה הסוגיא מדגיש רש"י כי ביטול חיובים דאורייתא באופן מועיל של "קום ועשה", מפני כבוד הבריות הוא רק בדיני ממונות. (רש"י, ברכות, כ', א, ד"ה שב ואל תעשה שאני).

העיקרון של הכללת הערך של כבוד הבריות דורש, כבכל פסיקה-הלכתית שיקול דעת של תלמיד חכם, ובולטת בכך הכרעתו ההלכתית של מרן הרב קוק זצ"ל שפסק להתיר לנשים לתפור יריעות של ספר תורה משום "כבוד הבריות", אך לא היה מוכן להתיר לנשים להשתתף בבחירות מטעם זה. (שו"ת דעת כהן, קס"ט) וברור מכאן כי המדובר במרכיב אחד בלבד מתוך מכלול מורכב ביותר הדורש הכרעת תלמיד חכם.

ברור עם כן כי העיקרון של "כבוד הבריות" הוא ערך ממשי ומעשי המחייב פעולות שונות כמו פרסום דברים שונים בפני הציבור ושנדחים מפניו דברים אחרים, תוך הגבלות ברורות.

נראה כי מידת הלחץ המירבי שעשוי עיקרון "כבוד הבריות" להשפיע על חיובים הלכתיים אחרים מסוייג כדלהלן:

א. במקרים מסוימים דחיית תקנות חכמים ודרבנן למיניהן.

- ב. מצוות התורה בתחום הממון.
ג. כל מצוות עשה, אם רק בצורה פאסיבית.

מכל האמור לעיל ברור ראשית לכל כי יש לעשות ולפעול מתוך ראיית העיקרון של "כבוד הבריות".

עיקרון זה אינו מתבטא רק בזכות הבריות/הציבור לדעת, אלא קודם לכל, ברצון אמיתי וכנה בטובתם ושמירת כבודם של הבריות דומה כי העובדה שבירורים אתיים יסודיים בשדה התקשורת מועטים כל כך אומרת דרשני.

ברורים אלו שאמורים להוות אבני יסוד בדרכה של התקשורת, מחייבים בירור פנימי אצל העוסקים בכך באשר למידת רצונם לפעול למען טובת הבריות או רצונם האישי להתחרות זה בזה ב"סקופ" טוב יותר או בסיסמא פרסומית מקורית יותר, אף אם אלו אינם בהכרח לטובת הבריות.

אם אכן תינתן תשומת הלב והמחשבה הנדרשת למיסוד יסודות מוסריים איתנים לפעילות התקשורת, תוך הגדרת גבולות ומיגבלות ברורים ושמירה על גופי הלכות הקשורות ללשון הרע, מלכות, כבוד הבריות ועוד, תזכה התקשורת למוצר מועיל יותר וליחס חיובי יותר מן הקהל שאותו היא משרתת.